

ОД КОТОР-ВАРОША ДО БЕОГРАДА

Покушај преласка Босне код Жепча

У Еези са продором снага Народноослободилачке војске у Србију, Врховни штаб је 7. јула 1944. наредио 11. дивизији да из састава 5. корпуса уђе у састав 3. корпуса, који се налазио у источној Босни. У вези с тим, Штаб 11. дивизије наредио је својим јединицама да се концентришу у рејону Теслића.¹⁸⁹

Дванаеста бригада је 22. јула 1944, из рејона Котор-Вароша стигла у рејон Теслић—Бања Врућица, гдје се четири дана задржала у припремама за даљи покрет. Двадесет седмог јула 3. и 4. батаљон извели су успјешну акцију. Они су у засједи сачекали непријатељеву колону, која се кретала из Жепча према Теслићу и убили 27 непријатељевих војника и већи број ранили. У тој борби погинуо је Милан Бурсаћ, замјеник командира чете у 4. батаљону и борац Јусуф Имамовић.

Штаб 11. дивизије издао је 28. јула ново наређење, по коме све јединице дивизије треба да изврше покрет према ријечи Босни. Према том наређењу 12. бригада извршила је покрет правцем Блатница—Толетинац—Видовићи—Козина—Ивље—Зубова Раван. У рејону Зубова Раван Бригада је требало да успостави везу са снагама 16. дивизије, које се, према непоуз-

¹⁸⁹ Зборник НОР-а, том IV, књ. 27, док. 121, стр. 491.

даним подацима, налазе на десној обали ријеке Босне. Уколико на том терену не затекне снаге 16. дивизије, задатак Бригаде био је да на цести и пружи према Немилој¹⁹⁰ постави засједу, нагазне мине и да минира пругу.

Бригада је на вријеме стигла у одређени рејон и увече 29. јула спустила евоје јединице у Топчић-Поље. Пошто у том рејону није било јединица 16. дивизије, покушала је да постави засједу према Немили. Тај покушај није успио због јаког отпора непријатеља.

Сви покушаји бригада 11. дивизије да ноћу 29/30, јула пређу ријеку, остали су без успјеха. Непријатељ је био обавијештен о мјесту преласка, па је веома јаким снагама запосјео ријеку и потпуно затвормо пролаз 11. дивизији. Пошто је непријатељ у међувремену отпочео јака офанзивна дејства на 16. дивизију и остале наше дивизије у источној Босни, та дивизија није могла да обезбиједи прелазак снагама 11. дивизије. Ни други покушај 30/31. јула да се пређе ријека Босна није успио. Штаб Дивизије, процјењујући ситуацију, издао је наређење за повлачење својих снага, које је услиједило 31. јула.

О развоју ситуације и борбама вођеним у току повлачења у извјештају Штаба 12. бригаде од 2. августа 1944. године, каже се:

„На дан 30. јула т.г. наша дивизија по други пут покушала је да се пребаци преко ријеке Босне, а у вези с тим наша бригада је добила сљедећи задатак: са два батаљона поставити засједу према Бегову Хану, са једним батаљоном осигурати наше колоне на Билчићи (кота 772), а једним батаљоном према Биљевинама“.

Све јединице заузеле су одређене положаје и држале их до добијања даљег наређења, тј. до наређења за повлачење. За то вријеме непријатељ није надирао на положаје које смо држали.

im исто, док. 127, стр. 503.

Пошто пребацивање није успјело, Штаб Дивизије издао је наређење за повлачење свих јединица, с тим да се јединице те бригаде као заштита цијеле колоне, повуку посљедње. Повлачење је почело 31. јула 1944, године у 2. сата.

Док су наше снаге биле концентрисане за пребацивање, непријатељ је у току ноћи, нама непознатим снагама (по непровјереним обавјештењима — два пука дивизије „Принц Еуген“), наше снаге су опкољене, а дошло је и до борбе на Палешници, са непријатељем који се кретао у двије колоне, из села Старина и Бистрице. Борбу са непријатељем примиле су снаге 5. и 12. бригаде на чукама око Палешнице. Наш 2. батаљон око 9.00 сати добио је задатак да запосједне положај према Јелику и обезбиједи пролазак јединица 5. бригаде. Чело тог батаљона стигло је до одређеног положаја. У исто вријеме отворила се борба, у којој је учествовао и тај батаљон са своје двије чете, а једна чета је стигла након пола сата, јер се задржала настојећи да ухвати везу са снагама 1. батаљона, који је остао посљедњи у заштити. Снаге тог батаљона и снаге 1. батаљона 5. бригаде, водиле су борбу око 3 сата са Нијемцима непознате јачине. У тој борби Штаб батаљона и команде чета држале су своје јединице под командом, тако да су три пута јуришали на непријатеља и одбили га са запосједнутих положаја. Снаге 1, 2. и 3. батаљона 5. бригаде, те снаге 2. батаљона јуришале су по неколико пута, прогониле непријатеља и полазиле напријед. Није освојена само једна чука, са које је непријатељ давао врло јак отпор. Први батаљон и 4. батаљон 5. бригаде наишли су посљедњи, споразумјели се и јаким налетом освојили ту чуку. Након тога, оба батаљона кренула су напријед за осталим снагама, према Козилима. Четврти батаљон те бригаде, као претходница, по наређењу Штаба Дивизије, кренуо је пред комором. Једна чета нашег 3. батаљона такође је учествовала у тој борби, заједно са снагама 5. бригаде, с којима се и извукла, јер је била одсјечена, и касније дошла у састав свог батаљона.

У тој борби непријатељ је имао око 250 до 300 мртвих и већи број рањених.¹⁹¹

У току жестоких борби за вријеме извлачења, одважни и сналажљиви командант 1. батаљона Раде Чекић концентрисао је пушкомитраљесце и бомбаше и јаком ватром неутралисао непријатељеве положаје. Потом је извршен јуриш и непријатељ је протеран. То исто чинио је и командант 2. батаљона Дуле Репajiћ, одбијајући поменуте многобројне јурише непријатеља на Палешници према Јелику.

У жестоким окршајима и јуришима, предводећи своје јединице, погинуо је командант 5. козарске бригаде Раде Кондић.

Борбе су трајале непрекидно, све док се и последњи дијелови 11. дивизије нису извукли из долине ријеке Босне и пробили ка Козилима и Г. Бијелом Бушју.

У току борби на Мањачи, погинуло је 5 бораца и руководилаца 12. бригаде, а 13 их је рањено, међу њима је био и тешко рањен Љубан Лазић, командир чете у 1. батаљону. Нестало је 17 бораца, углавном бивших домобрана, који су раније дошли у Бригаду. Погинуо је политички комесар 2. чете 2. батаљона Ђуро Мандић, раније секретар Бригадног комитета СКОЈ-а. Био је веома цијењен и као човјек и као руководилац. Својим упорним и умјешним радом много је допринио унапређењу рада скојевске организације у Бригади. Родом је из с. Суваја код Босанске Крупе, а имао је свега 23 године када је погинуо. Поред Ђуре Мандића, погинули су: Зорка Поповић, болничарка, и борци Паво Јарајлија и Милош Илинчић. Смртно је рањен Васо Радивојац, обавјештајац 1. батаљона, који је касније умро у болници у Шипрагама. Као обавјештајац истицао се сналажљивошћу и подвизима. Једном га је непријатељ заробио као извиђача али захваљујући својој смјелости и храбрости, успио је да побјегне.

У поподневним часовима 31. јула Бригада је стигла у село Језеро. Борци су били уморни од борби на

¹⁹¹ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 866, фасц. 3, док. 55.

Мањачи и марша. Одмах су предузете мјере за сређивање јединица, одмор и кување топлог obroка. Температурени услови отпремљени су у болницу у Шипраге. Одржан је збор бораца и старјешина Бригаде, којим се обратио политички комесар Бригаде Милутин Вујовић. Говорио је о ситуацији у нашој земљи, на свјетским фронтovima, скором крају рата и коначном ослобођењу земље, те о борбама претходног дана на Мањачи, и о задацима који предстоје Бригади на путу преко источне Босне за Србију.

У вези са неуспјелим преласком 11. дивизије преко ријеке Босне, код Жепча, Врховни штаб тражио је од Штаба 3. корпуса обавјештење о томе неуспјеху. У депешу Врховном штабу од 4. августа 1944, Штаб 3. корпуса наводи да је Штаб 11. дивизије извјестио да се Дивизија није пребацила због недовољних припрема и олаког схватања непријатељске офанзиве, те због тога што је непријатељ са јаким снагама 7. СС дивизије „Принц Еуген“ запосјео прелазе на ријечи Босни и спријечио пребацивање Дивизије.¹⁹²

Послије дводневног одмора и сређивања јединица у рејонима Језеро и Бијело Бучје, бригада 11. дивизије извршиле су покрет преко Прибинића, Чечаве, Кулаша, Појезине, Црнче, прешле комуникацију Дервента—Добој, прешле ријеку Босну код села Кожухе и у јутарњим часовима 8. августа 1944. стигле на Требаву у источној Босни.

Тих дана за замјеника команданта 4. батаљона постављен је Маринко Аврамовић, прослављени командир чете у 2. батаљону.

На маршу кроз источну Босну

По наређењу Штаба 3. корпуса, 11. крајишка дивизија добила је задатак да изврши покрет преко р. Спрече, у правцу Бановића, пређе цесту Живинице—Кладањ и избије у рејон Шековића, гдје ће се спо-

¹⁹² Зборник НОР-а, књ. 28, док. 126, стр. 495.

јити са снагама 3. корпуса. Још док су се јединице Дивизије припремале за покрет ради пребацавања на десну обалу р. Босне, снаге непријатељеве 7. СС дивизије „Принц Еуген“ и 13. СС лешонарске дивизије „Ханцар“, водиле су борбу са јединицама 3. и 12. корпуса на линији: Кладањ—Власеница—Хан-Пкјесак—Сребреница—Соколац. Зато је непријатељ одмах након преласка снага 11. дивизије, реаговао и из рејона Власенице и Сребренице, пребацио 27. пук 13. СС дивизије „Ханцар“ на просторију: Бановићи—Живинице—Тузла—Кладањ, са циљем да спријечи спајање 11. дивизије са снагама 3. корпуса. (50)¹⁹³

У зору 8. августа јединице 11. дивизије избиле су на планину Требаву, на подручју источне Босне. За вријеме марша батаљони Бригаде сукобили су се са четницима Саве Божића. Убијена су 4 четника, међу њима и један капетан, командант четничке позадине. У исто вријеме рањено је 15 четника. Пролазећи кроз село Сукачу 9. августа, на чете 3. батаљона напале су усташе, које су, након краће борбе, разбијене. Убијене су три усташе. Да би онемогућио покрет Бригаде, непријатељ је истог дана на цести Градачац—Срница, интервенисао снагама јачине неколико стотина војника из 13. СС дивизије. У тој борби убијено је 15, а рањено више непријатељевих војника.¹⁹⁴

Тринаестог августа бригада 11. дивизије избиле су на линију: Репник—Желава—Брезова Глава, гдје су биле изложене јакој ватри непријатељеве артиљерије из рејона села Хрвати. Наредног дана вођене су жестоке борбе у рејону Бановићи и Живинице, у току којих је 5. и 12. бригади успјело да протјерају непријатеља из Бановића. Њихово даље наступање је заустављено, јер су непријатељу стигла појачања, па су батаљони тих двију бригада све до 17. августа водили жестоке борбе, наносећи непријатељу велике губитке. Тих дана, у сукобу са непријатељевом претходницом, јачине једне чете, у покрету према Бановићима снаге

^{1,3} Зборник НОР-а, том IV, књ. 29, док. 73, стр. 317.

^{1М} Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 4, док. 18.

4. батаљона убиле су 4 и раниле више непријатељевих војника. У тој борби од непријатељеве артиљеријске гранате погинуо је политички комесар чете Бошко Шашић. У борбама од 13. до 17. августа борци 12. бригаде убили су 89 и ранили више непријатељевих војника. Властити губици били су 8 мртвих и 21 рањен. Поред осталих бораца, погинуле су и двије храбре болничарке, Душанка Дроњак и Милева Медић.

Нарочито жестоке борбе вођене су 16. августа код Бановића, у току којих су 1, 3. и 4. батаљон 12. бригаде нанјели непријатељу знатне губитке у људству.¹⁹⁵ Већ сутрадан ти батаљони наставили су покрет за Штабом Бригаде источним падинама Коњух-планине. Пошто је непријатељ јачим снагама запосјео цесту Кладањ—Живинице, бригаде 11. дивизије биле су присиљене да маневришу тако да су, умјесто на југ, кренуле према западу, избивши 18. августа на врх Коњуха (к. 1328).

Покрет батаљона преко Коњуха и излазак на врх те планине био је и заморан и драматичан. Управо када су се јединице, једва видљивом стазом, по мрклој ноћи, почеле пети преко стрмих страна и литица, дошло је до праве провале облака, која је зачас избрисала и ту уску стазицу, тако да је колона морала застати на великом пљуску, без икаквог заклона. Борци су покушали да ложе ватре, али је то мало коме успјело. Тек пред зору киша је престала и тада се могао наставити покрет. Борци су још раније чули за Коњух-планину и пјесму о хусињском рудару. На самом врху Коњуха, док се Бригада одмарала, руководиоци су говорили борцима о штрајковима хусињских рудара и њиховој борби против неправде и угњетавања радничке класе.

Послије краћег одмора батаљони су се пребацили преко ријеке Криваје и заобилазним путем избили на Звијезду-планину, преко Коњуха и Олова.

Двадесет првог августа Бригада је добила задатак да се, преко Олова и Петровића, пребаци на Милан-планину. Успут је водила борбу са јачом четничком групом команданта Саве Дерикоње и избила на

Милан-планину, оријентишући дио својих снага према Хан-Пијеску. Већ 24. августа њени батаљони стигли су у Бирач, познато устаничко мјесто у источној Босни. Одмах након доласка у Бирач, мјештани су рекли да је непријатељ напустио Власеницу, па су се дијелови Бригаде спустили у град. Житељи тог малог мјеста и партизани тог краја причали су борцима и старјешинама Бригаде како је Власеница у току тог рата неколико пута мијењала „господаре“, слично као Котор-Варош у средњој Босни. У граду је остало мало људи, а и они што су остали ријетко су излазили на улице. Град је изгледао скоро пуст и празан.

У периоду од 16. до 24. августа 12. крајишка бригада превалила је дуг пут од Бановића до Власенице, вршећи успут и друге покрете према Звизједи и Милан-планини. На том дугом, напорном и исцрпљујућем маршу није се лако долазило до хране, јер је рат свуда оставио пустош.

Јединице Бригаде остале су у Власеници до 29. августа, када су дијелови 28. пука 13. СС дивизије поново продрли у град из правца Хан-Пијеска.

Посљедњих дана августа 1944. године сва три батаљона водила су тешке борбе са јединицама 7. СС дивизије у рејону Грабовица, Чаушевина и Дебело Брдо, те са снагама 13. СС дивизије „Ханцар“, које су се повлачиле цестом према Заклопачи и Зворнику. У дводневним борбама убијено је око 110 и рањено више војника и официра. Потпуно је разбијен један батаљон 28. СС пука. Властити губици били су 4 погинула и 7 рањених бораца.¹⁹⁶

Јединице Бригаде нису стигле ни да се одморе послје напорних борби и сталних покрета, а већ 1. септембра услиједило је наређење Штаба 11. дивизије да одмах изврше покрет ка Мајевици и Требави, са задатком чишћења тог терена од непријатеља.¹⁹⁷ У покрету ка Мајевици батаљони Бригаде имали су неколико мањих сусретних борби, опет са јединицама из састава

¹⁹⁶ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 4, док. 18.

¹⁹⁷ Зборник НОР-а, том IV, књ. 28, док. 118, стр. 470.

непријатељеве дивизије „Ханцар“, која је, тако рећи, у стопу пратила 11. крајишку дивизију по источној Боени.

Када је Бригада, преко Пурачића и Вране, стигла у рејон Живиница, добила је задатак да све тешке рањенике пренесе у Симино Село, одакле ће их савезнички авиони транспортовати у Бари, у Италију. Тај догађај изазвао је и код рањеника и код бораца и њихових руководилаца, у исто вријеме, и радост и тугу. Радовали су се што ће рањеници добити праву лекарску његу и кров над главом и што ће се брже излјечити и опоравити. Истовремено, тешко им је падао растанак послје дугог заједничког дружења и тешких борби, али и радосних тренутака. Неће више ићи у заједничке јурише и побједи. Највише ће им недостајати другарска пажња њихових другова — борацаируководилаца у чети. Растанак ће, заиста, бити дирљив и тежак. Било је и оних који су изражавали жељу и молили да не напуштају своје јединице и Бригаду. Ипак, преовладало је мишљење да ће одлазак тежих рањеника на лијечење у Италију, даље од фронта и борбе, многима спасити живот, да ће се брже излјечити и опет вратити у своје чете и батаљоне.

Мада је са првим транспортом отишао само дио тешких рањеника (лакши су остали у Бригади), ипак су јединице у том моменту биле растерећене, а самим тим и покретније. Пребацивање рањеника у Бари имало је изузетан и војнички и политички значај за чиставу 11. крајишку дивизију, и шире.

У мјесечном оперативном извјештају Штаба 12. бригаде, упућеном Штабу 11. дивизије 8. септембра 1944. године, наводи се, поред осталог, да су јединице Бригаде у току августа убиле 217 и раниле 195 непријатељевих војника и официра. У истом временском периоду Бригада је изгубила 10 бораца и руководилаца, а 35 је рањено.¹⁹⁸

У току 5. и 6. септембра 1, 2. и 3. батаљон Бригаде, заједно са два батаљона 5. козарске бригаде, водили су

¹⁹⁸ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 4, док. 18.

тешке борбе ради овладавања добро утврђеним непријатељевим упориштем у Сребренику. Град је бранило око 700 војника из састава 13. СС дивизије, са великим бројем аутоматског оружја. Јединице 12. и 5. бригаде три пута су јуришале на непријатељеве добро утврђене положаје, али без успјеха. Посљедњи, трећи јуриш, Нацистичке снаге предузеле су 6. септембра у 14.30 сати, али је све било касно, јер је гарнизон у Сребренику, у међувремену, добио појачања и помоћ — стигле су моторизоване јединице и артиљерија (око 300 војника) из правца Градачац и Срнице.

Један од главних разлога неуспјеха у тој акцији јесте то што су град браниле јаке и фортификацијски веома добро организоване непријатељеве снаге. Међутим, било је пропуста, нпр. недовољно садејство између батаљона 12. и 5. бригаде, а приликом трећег јуриша наређење за напад примљено је са знатним закашњењем. У извјештају Штаба 12. бригаде упућеном Штабу 11. дивизије, 9. септембра 1944, између осталог, каже се: „Недостаци у тој акцији су то што се није једновремено ударило по непријатељу са свих страна, с једне и с друге стране, што је војска била преморена и неактивна . . .”¹⁰

У борбама за Сребреник убијена су 44, а рањено је 65 непријатељевих војника и официра. Властити губици били су 4 погинула и 9 рањених бораца.

И наредних дана батаљони су водили борбе са њемачким, усташким и четничким јединицама у источној Босни. Седмог септембра на 2. батаљон, који се налазио у заштитници болнице 11. дивизије, у селима Цагане и Гнојнице, нападе су њемачке снаге јачине око 700 војника. Непријатељеви губици у тој борби били су 4 мртва и 9 рањених. Неколико дана доцније, 11. и 12. септембра, 1. батаљон сачекао је у Петровом Селу једну четничку колону, јачине око 150 четника, и том приликом нанио четницима велике губитке у људству. Заплијењено је 12 пушака и доста пушчане муниције. У току 12. и 13. септембра једна чета 2. батаљона и је-

¹⁰ Исто; док 14

динице 4. батаљона водиле су, такође, борбу са четницима у селу Ђевани и са муслиманском милицијом, коју је 4. батаљон растјерао.²⁰⁰

Интересантан је извјештај, односно наређење врховне команде „југословенске војске у отаџбини“ за 23. септембар 1944. године, у коме се, поред осталог, наводи да су половином тог мјесеца, „дијелови 5. козарске и 12. крајишке бригаде, извршили напад на 5. батаљон Озренског четничког одреда у селу Какмуш“ и да је у тој борби рањен командант четничког батаљона Симо Јеремић. Истим наређењем похваљују се и 5. четнички батаљон и рањени командант.²⁰¹

Бригада је провела у источној Босни пуних 39 дана и све вријеме непрекидно водила борбе са њемачким, усташким и четничким снагама. Планирано је, између осталог, да се јединице 11. крајишке дивизије, а тиме и јединице 12. бригаде, у источној Босни, у близини Власенице, снабдију оружјем и осталом војничком опремом, коју је требало да пошаљу савезници. Како та помоћ није стигла, батаљони су били присиљени да борбом, која им је наметнута, и сталним напорним маршевима, сами обезбјеђују све што им је потребно. Све се то морало платити немалим губицима у људству. Било је проблема и са попуном чета новим људством (на мјеста погинулих и рањених бораца), чему је допринијела четничка пропаганда, која се првенствено ослањала на репресалије над породицама оних чији синови и кћери оду у партизанске јединице.

На маршу из средње Босне и у тешким и непрекидним борбама са надмоћнијим непријатељем у источној Босни, Бригада је изгубила 25 бораца и руководилаца. Погинули су: Здравко Михић, политички комесар чете, првоборац из Санице код Кључа; Бошко Шашић, политички комесар чете; Алекса Каралић, замјеник командира чете; Јанко Тољагић, помоћник политичког комесара чете; Душанка Дроњак, Госпава Видовић и Милева Медић, храбре болничарке, које су

80» исто.

²⁰¹ Архив ВИИ, фонд Четници ДМ, кут. 196, фасц. 1, док. 31.

много пута из прве борбене линије извлачиле рањене другове; Душан Вујановић, Петар Ималић, Живко Старчевић, Мехо Хаџирић, Чедо Џабић, Петар Суботић, Шабан Рахмановић, Драган Новаковић, Остоја Јотић, Стево Ђекић, Драгутин Зеленика, Ранко Панић, Јован Тамбић, Вук Релић, Милан Берак, Осман Ихтијаревић. Вацилије Сунарић и Цвијо Вуковић, борци.

У сјеверозападној Србији

Рано ујутро 17. септембра 1944. јединице 12. бригаде прегазиле су Дрину код села Ђевање—Будишић и избиле у с. Планине. Први батаљон имао је задатак да се повеже са личким јединицама, које су нападе Мали Зворник и да заједно с њима учествују у ликвидацији тог упоришта, а 4. батаљон да разбије групу од 60 четника на Липовом Брду. Остале снаге Бригаде остале су у рејону с. Планина.

Долазак бригада 11. крајишке дивизије и других партизанских снага у Србију имао је веома велики политички и војнички значај. Први сусрет са народом Србије био је својеврсно освјежење за све борце 12. крајишке бригаде и још један доказ да је Србија била и остала дубоко везана за народноослободилачку борбу. Људи, жене и дјеца — сви су журили да се сретну са партизанима и да их поздраве.

Приликом преласка преко Дрине и наредних неколико дана батаљони Бригаде наилазили су на слабији отпор четника и недићеваца. Други и 4. батаљон у рејону с. Трежњица и селима на десној обали Дрине водили су борбу са четницима и Недићевом стражом а 1. батаљон је 19. септембра напао на непријатељево упориште у Бањи Ковиљачи. Наредног дана чете 1. батаљона сукобиле су се у с. Липово са двије четничке колоне, јачине око 150 до 200 четника. У исто вријеме 3. батаљон имао је мање сукобе са четницима у с. Постојник. У борбама од 16. до 20. септембра непријатељу су нанесени велики губици — убијено је 20, рањено

27 и заробљено 6 недићеваца и четника. Заплијењена је извјесна количина оружја и војничке опреме.²⁰¹

Већ 21. септембра 11. дивизија успоставила је контакт са 12. корпусом и добила наређење за даља дејства. Штаб Корпуса упознао је Дивизију са војно-политичком ситуацијом у Србији и информисао о непријатељевим снагама на том терену. На правцу дејстава 11. дивизије налазе се четничке снаге, јачине 2.000 војника, на челу са Драгославом Рачићем и капетаном Стеваном Дамјановићем Леком, на сектору Лозница—Шабац — мање снаге бјелогардејаца, љотићеваца и добровољаца. Њемачке снаге су, углавном, напустиле тај сектор, или су биле спремне да га напусте.

У селу Планини било је пријатних сусрета са ратницима из прошлих ратова, који су желели да разговарају са командирима и командантима и оживе сјећања на борбе које су они водили. Причали су и о томе како су слушали пуцњаву топова преко Дрине, негдје дубоко у Босни и по томе „закључивали да смо живи“, да ратујемо и да је слобода близу. А кад је наишла колона са рањеницима, дубоко дирнути, сви су заинтересовани.

Тих дана услиједило је наређење Штаба 12. корпуса да се ликвидира окупаторска власт на ослобођеној територији и да се успостави нова народна власт. У том документу, поред осталог, каже се:

„Да би се испунио задатак који је пред нас поставио друг Тито основно је разбити окупаторску, недићевско-четничку власт. Штабови дивизија и бригада, на просторији на којој се налазе њихове јединице, укинуће својим наредбама све досадашње окупаторске четничко-недићевске власти .. „²⁰³

У свим јединицама Бригаде одмах су одржани партијски састанци и политичка савјетовања, на којима се

²⁵² Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 4, док. 20.

²⁰³ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, док. 163, стр. 418.

прорађивала директива о политичком раду у Србији и стриктном придржавању добивеног наређења — упутства.

Осамнаестог септембра јаке удружене снаге четника, љотићеваца и недићеваца, које су се повлачиле под снажним притиском снага 1. и 21. корпуса нападе су снаге 5. козарске бригаде, која се налазила у Крупњу. Борба се водила све до 19. 9. увече, када је 5. бригада присиљена да се, заједно са дијеловима 12. бригаде, који су, такође, били у Крупњу, повуче из града. У току те борбе убијено је 20, а рањено преко 30 непријатељевих војника. Губици Бригаде били су 2 погинула и неколико рањених бораца.

Од 21. до 25. септембра Бригада се налазила у региону Крупња. У том периоду није било значајнијих борби са непријатељем.

За вријеме боравка на том подручју неке јединице Бригаде излазиле су и до Столица, чувеног историјског мјеста, у коме су донијете судбоносне одлуке за вођење НОБ-а и револуције у Југославији. Стизале су, такође, и на Мачков Камен, поприште чувених битка из првог свјетског рата. Ту су борци разгледали ровове, костурницу и споменик српским војницима, погинулим у тешким борбама у првом свјетском рату. Били су одушевљени гостопримљивошћу домаћина. Све већи број омладинаца из Мачве и Поцерине, добровољно се јављао у редове Бригаде. Више није било проблема око исхране бораца.

Послије Крупња, планина Цер била је прво велико непријатељево упориште на маршу од Дрине дубље у Србију. Планину су запосјела три четничка корпуса, из четврте групе јуришних корпуса, док је одсјек Шабач—Лешница бранио један батаљон 5. полицијског пука, један батаљон српског добровољачког корпуса и дијелови руског заштитног корпуса.

Јединице 11. дивизије су већ у току ноћи 25/26. септембра разбиле Мајевички четнички корпус и овладале Иверком. Сутрадан, око 10.00 сати, након жестоких борби, сломљен је непријатељев отпор на Церу, чиме су створени услови за даље надирање у Поцерину и

Мачву. У току тих борби непријатељ је претрпио губитке у људству и побјегао према Богатмћу и Шапцу, а дијелом снага преко Дрине, у Босну.²⁰⁴

Упоредо са војничким акцијама, на терену на коме су се налазиле јединице Бригаде, одвијала се интензивна политичко-партијска активност, чиме се у народу увелико успјела разбити лаж и клевета о НОВ. коју су четничке и друге окупаторске слуге сијале.

У току септембра 1944. године јединице Бригаде пзбациле су из строја преко 300 непријатељевих војника, односно убијено је око 120, рањено 144 и заробљено преко 35 војника. Властити губици били су: 6 погинулих, 8 рањених и 5 несталих бораца.²⁰⁵

Послије разбијања четничких формација на Церу, једна група од око 1.000 четника, задржала се у Метковићима, а 300 у селу Метлиће. Ноћу 27/28. септембра Бригада је, са своја три батаљона, растјерала четнике у Метлићу, а 5. козарска бригада, у исто вријеме, и четничку групу у Метковићу.

И у даљем напорном маршу кроз Мачву и Поцерину, јединице Бригаде обављале су веома сложене и одговорне задатке на терену, помагале политичким радницима у формирању народноослободилачких одбора, мобилисале људство, помагале при формирању партизанских одреда и при организовању других активности у позадини, као што су: пуштање у рад занатских радионица, млинова, пекара, организовање трговине, и друго.

Присуство бројних јединица НОВ на том подручју Србије и сазнање да је четничким злодјелима дошао крај вратили су народу осјећај сигурности. Основна политичка питања која су руководиоци и борци Бригаде објашњавали народу била су: тумачење Одлука АВНОЈ-а, суштина Споразума Тито—Шубашић, улога и задаци народноослободилачких одбора, и друго. Команде су доносиле одговарајуће акте о укидању окупаторске и четничке власти, а умјесто њих формиране

²⁰⁴ Исто, док. 139, стр. 348.

²⁰⁵ Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 4, док. 20.

су команде мјеста и други војно-територијални органи, који су привремено, до избора народноослободилачких одбора, представљали дивилну власт.

Почетком октобра, Мачвански одред је преформиран у Мачванску бригаду, касније 32. српска бригада, која је ушла у састав 11. дивизије.²⁰⁰ Дванаеста бригада је ради формирања Мачванске бригаде, издвојила четири комплетна вода, са двије команде чета и Штабом батаљона. Од командног кадра у новоформирану Бригаду упућени су: Остоја Пралица и Гојко Маринковић за команданте батаљона; Владо Манојловић за политичког комесара батаљона, и Лазо Гаковић, за замјеника политичког комесара батаљона. Упућен је и један број четних и водних руководилаца.²⁰⁷

Петога октобра Бригада је добила задатак да блокира непријатељев гарнизон у Обреновцу и поруши комуникације према Шапцу и Убу. Први батаљон извршио је покрет у с. Власенице, са циљем рушења комуникације Шабац—Бањани, а 2. батаљон је запосјео положаје у с. Месарци и своја дејства усмјерио према комуникацији Скела—Шабац.²⁰⁸

Све вријеме народноослободилачке борбе у Мачви и Поцерини постојали су партијско-политички радници у позадини. Услови за њихов рад били су изванредно тешки. Четници и Нијемци су, на десетине и стотине из тих крајева, на звјерски начин поубијали, а преостале отјерали у концентрационе логоре.

Десетог октобра 1. и 4. батаљон напали су на непријатељево упориште у Баричу. О тој борби се, у извештају Штаба Бригаде, послатом Штабу 11. дивизије, поред осталог, каже:

„На задатак смо стигли са закашњењем, и умјесто у 24,00 акција је почела у 05,00 часова. Прво смо напали фабрику у Баричу, гдје се налазило око 100 недићеваца и Нијеица. Борба је вођена до 16,00 часова. Непријатељ је имао 30 мртвих и

^{2,6} Исто, кут. 877, фасц. 3. док. 22.

^{2,7} Исто, кут. 876, фасц. 5. док. 10.

¹⁷ Исто, фасц. 2. док. 34.

преко 40 рањених. Наши губици били су 2 мртва и 4 рањена друга.

Дана 11. октобра поновили смо акцију на исто упориште у 02,00 часа. Напад је извршен са три батаљона. Наше снаге су успјеле да се привуку до непријатељских ровова, чак на 5 метара. Непријатељ је лукаво сачекао наше јединице и отворио јаку ватру из аутоматског оружја, артиљеријом пољских топова и тешким бацачима. Артиљеријом су руковали Нијемци, врло прецизно, тако да је било немогуће нашим јединицама одржати се на тим положајима. У исто вријеме стигла су и три тенка од Обреновца, која су, такође, осула ватру — топовску и митраљеску. Борба је трајала до 05,00 часова. Сви ровови који су се налазили око школе и фабрике ликвидирани су, а бункере који су били изграђени — два код школе и два код фабрике — са њемачком посадом, као и школу и фабрику, нисмо успјели ликвидирати. Наше јединице су повучене на полазне положаје. У тој борби непријатељ је имао 17 мртвих и много рањених. Наши губици: два мртва, 5 рањених и 1 нестало. Плијен: 5 пушака, 1 тешки митраљез („брета“) и 1.000 метака. Заробљен 1 војник — недићевац.²⁰⁹

Истог дана 2. батаљон је водио борбу са непријатељем око Обреновца, а 3. батаљон између с. Барича и Јасенка.

Штабови свих батаљона Бригаде били су посебно задовољни дисциплином и храброшћу нових бораца из Србије. Сви су настојали да пронађу што погоднију и љепшу ријеч за те храбре младиће, упоређујући их са старим и прекаљеним борцима.

Тринаестог октобра 12. бригаду, која је одржавала блокаду Обреновца, смијениле су јединице 36. дивизије, да би истог дана сва четири батаљона извршили покрет у рејон с. Баћевца, гдје се Бригада размјестила са задатком сређивања јединица и одмора. То вријеме

209» х-хсхо, фасц. 4, док. 21.

посебно је искоришћено за обуку минобацачких одјељења, са препоруком да се формирају у свим јединицама, у којима не постоје.

У борбама од Дрине до Београда погинули су: Вељко Илишковић, Даница Божић, Гојко Врљановић, Марко Марковић, Живан Младеновић, Милан Ступар и Никола Ковачевић.

За вријеме борби и у току покрета од Дрине до Београда, у Бригаду је добровољно ступило око 358 нових бораца, претежно омладинаца — 122 била су из Војводине, а 236 са територије Мачве и Поцерине. Тиме је бројно стање Бригаде знатно порасло, што је имало велики и војни и политички значај за предстојеће тешке борбе на сремском фронту и за коначно ослобођење земље.²¹⁰

Када су нови борци долазили у чете, причали су како су их очеви и дједе испраћали, савјетовали, храбрили, развијали патриотска осјећања у њима, те на тај начин евоцирали успомене из ранијих ратова против освајача. Врло често су им говорили: „Сине, мораш бити храбар, као и ми на Церу и Колубари, и упамти да се Швабо боји сабље више него топа ...”

По старом српском обичају, када се ратник упућује на фронт, мора понијети јела и пића. Тако је, веће, било одувјек, па и овога пута када су Мачвани ишли на сремски фронт. Већина новодошлих младића имала је на леђима праву сељачку торбу, пуну хране и пића, а неки су донијели цијело печено прасе у торби. Били су одјевени у српска народна одијела, тамноплаве боје, кројена по народном обичају, са шајкачом на глави.

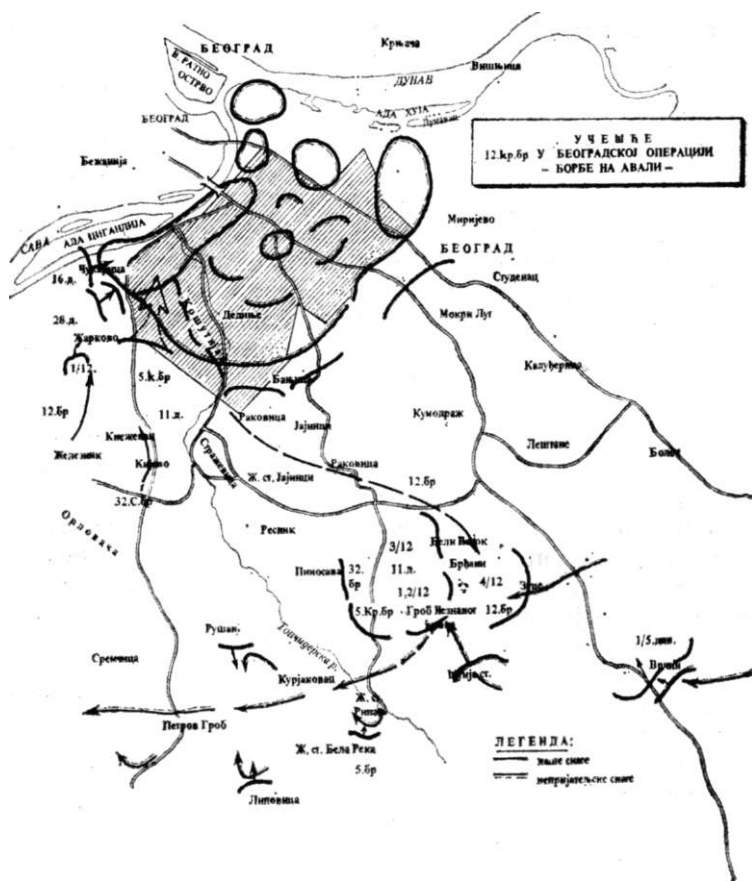
Бригада у београдској операцији

Наступали су јесењи дани. Борци Бригаде били су на домаку Београда. Прављени су краћи одмори. Путьевима кроз села и засеоке, ка главном граду, наила-

2» Исто, фасц. б, док. 3.

зиле су колоне јединица НОВ и Црвене армије. Народ је свуда искрено и одушевљено прихватио и поздрављао СЕОЈе ослободиоце. Борци су много слушали о Београду. Знали су његову слободарску историју и револуционарну прошлост, чули су за херојски отпор у току окупације. Коначно, свим борцима је саопштено да ће учествовати у великој бици за ослобођење Београда.

Под командом Пека Дапчевића, Армијска група — 1. и 12. корпус НОВ, у чијем саставу су биле 1, 5, 6, 11,

16, 21, 28. и 36. дивизија, добиле су задатак да са јединицама 4. мото-механизованог корпуса Црвене армије нападну и ликвидирају њемачке и квислиншке трупе у Београду. Поред три комплетне њемачке дивизије, Београд су браниле и бројне квислиншке формације.

Напад на Београд отпочео је 14. октобра 1944. године. Једанаеста крајишка дивизија имала је задатак да дејствује на правцу: Жарково—Кошутњак—Булевар Војводе Степе—Ул. Милоша Великог—Босанска улица—Поп-Лукина улица—Доњи град.²¹¹ Тежишни задатак напада на том правцу имала је 5. крајишка бригада. Задатак 12. бригаде био је да се креће правцем иапада 5. бригаде, као дивизијска резерва, и да дијелом снага садејствује 5. бригади при овлађивању појединим упориштима.²¹² Напад 5. бригаде на упориште у Жаркову отпочео је 14/15. октобра, а садејствовао му је и 1. батаљон 12. бригаде. Снаге 5. бригаде нису успјеле да у току ноћи 14/15. октобра заузму Жарково. Извршен је поновни напад прије подне 15. октобра. Након тешке борбе, уз обострано велике губитке, Жарково је заузето истог дана, у поподневним часовима. Одмах је настављен продор према граду и нападнути су Баново брдо и Чукарица. Нападе 5. бригаде подржавала је једна батерија топова Црвене армије.

Први батаљон 12. бригаде, који је одређен за садејство 5. бригади у нападу на Жарково, крећући се на њеном лијевом крилу, сукобио се са једном непријатељевом јединицом на друму Макиш—Чукарица. Батаљон је блокирао ту непријатељеву јединицу и држао је тако читав дан 15. октобра. У исто вријеме, јединице 1. батаљона пружиле су заштиту београдским илегалцима у акцији за спасавање градског водовода у Макишу, који је већ био припремљен за рушење. Због тога је на прага дејства тог батаљона уведен 2. батаљон 12. бригаде, који пружа знатну помоћ 5. бригади у заузимању Жаркова, Бановог брда и дејствима према Чукарици.²¹³

²¹¹ Зборник НОР-а, ТМ I, књ. 13, док. 159, стр. 369.

²¹² Исто, док. 165, стр. 387.

^{2,3} Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 4, док. 23.

Први сусрет са људима главног града био је импресиван. Народ је свуда срдечно поздрављао борце НОВ. Пуно младих људи добровољно се јављало у Бригаду. Дјеца су сакупљала муницију и доносила борцима. Београђани су нудили храну и одјећу. Истицане су заставе са петокраком звијездом.

У Београду тих дана 1944. тугњало је тако да се цио град тресао. Измијешали су се топовска ватра, митраљески рафали, експлозије бомби, зујање тенкова, јуриши и јауци — славље и весеље.

Једанаеста крајишка дивизија ноћу 15/16. октобра извучена је у корпусну резерву ради одмора, а на правд њеног напада уведена је 28. дивизија.²¹⁴ Али, већ 16. октобра Штаб 11. дивизије примио је депешу, којом се наређује да дивизија, са свим својим снагама, крене према Авали, куда се крећу јаке њемачке снаге. Тамо се налазила њемачка групација од око 24.000 војника, која се из правца Гроцке пробијала према Београду, са око 400 топова и минобацача и 30 тенкова. Та групација, под снажним ударима 5. и 21. дивизије, присиљена је да остави цјелокупно тешко наоружање и моторизацију, те да се формирајући одговарајуће групе са лаким наоружањем, по сваку цијену пробије преко Авале у Београд.¹⁵

Тако се 12. бригада, са осталим снагама 11. дивизије у току 17, 18. и 19. октобра, нашла у жихи борби за одбрану Авале, те разбијање и уништење те њемачке групације.²¹⁶ Седамнаестог октобра 12. бригада је посјела положаје у селу Зуце и одмах су сви њени батаљони ступили у борбу са њемачком групом, која се из рејона Болеча, преко Врчина и Зуца, настојала пробити ка Авали. Захваљујући снажном отпору 1. бригаде 5. дивизије код Врчина и 12. бригаде у Зуцама, покушај Нијемаца — групе „Вилтман“ да се ноћу 17/18. октобра пробије ка Авали, није успио.

²¹⁴ Исто, фасц. 2, док. 40.

²¹¹ Пеко Дапчевић, „За Београд“, Просвета, Београд, 1984, стр. 202.

²¹ • Архив ВИИ, фонд НОР-а, кут. 876, фасц. 2, док. 51.

Нијемци су 18. октобра наставили напад на правцу Врчин—Зуце и код Врчина успјели потиснути снаге 1. крајишке бригаде, док је 12. бригада задржала сзоје положаје у Зуцама. Међутим, повлачећи се пред снагама 21. дивизије, једна колона Нијемаца избила је на сјевероисточне падине Водичиног Брда и са Карагаче скренула ка Авали. Тиме су угрожени бок и позадина 12. бригаде и пријетила је опасност да Нијемци избију на врх Авале. Због тога је главнина 12. бригаде хитно повучена на Авалу (1. и 2. батаљон), и на источну ивицу Белог Потока (3. батаљон), док је 4. батаљон остао на положајима у селу Зуце.

У наређењу Штаба 12. корпуса Штабу 11. дивизије од 18. октобра, стоји: „Читаву вашу дивизију задржите на сектору Авале и по сваку цијену онемогућите продирање непријатеља од правца Рипња ка Београду.*¹⁷

Природни заклони на Авали и камени стубовк на друму били су одлични заклони за пушкомитраљесце и борце са пушкама. Борци су имали довољно муниције и бомби. Ништа их није могло изненадити. Са свих страна је пуцало. У строју су биле и команде чета, и штабови батаљона и Штаб Бригаде. О одступању' није могло бити говора. И до тада су се безброј пута борци 12. бригаде сукобљавали са њемачким војницима, али то фанатично јуришање њемачких јединица 17. и 18. октобра 1944. превазилазило је све што се до тада о њима знало. Падали су мртви и рањени Нијемци, живи су газили преко њих, а ипак су ишли све даље и срљали у смрт. Батаљони 12. бригаде, са осталим снагама 11. дивизије, чврсто су држали положаје на Авали. Борци су били уморни, неиспавани, а ипак су одбијали све јурише и сами јуришали. Мало је ко од бораца до тада био на Авали. Многи су први пут видјели Мештровићев споменик Незнаном јунаку, који је импресивно дјеловао на сваког борца. У поподневним часовима 18. октобра њемачки јуриши су ослабили, а већ 19. октобра ујутро снаге 11. дивизије отпочеле су противнападе и гоњење разбијених њемачких група. Тако су у рејону

¹⁹⁷ Зборник НОР-а, том IV, књ. 28, док. 118, стр. 470.

Рипња два батаљона 5. бригаде, уз садејство 1. батаљона 12. бригаде, опколили и уништили једну групу од 1.500 њемачких војника.

О стању на Авали 18. октобра 1944. у својој књизи „За Београд“, командант Армијске групе Пеко Дапчевић, поред осталог, каже:

„За вријеме борби код Болеча написао сам кратку поруку 12. крајишкој бригади на Авали: 'Држите положаје. Дивим се вашој храбрости. Пеко'. И у даљем тексту истиче: „Значај и улога снага 11. дивизије дошла је до изражаја нарочито 18. октобра, када су Нијемци сломили прву линију обруча, заузели Зуце и наставили пробој до саме Авале. Настала је трка: ко ће прије на Авалу. О томе је овисио исход боја. Бржи смо били ми, па је 12. крајишка, под командом Мила Вученовића, избила на врх Авале прије Нијемаца. Знао сам да су сви борци крајње исцрпљени, али нисмо имали баш никаквих резервних снага да их смијенимо. Нису још били ни запосјели положаје, а већ стигоше челне јединице генерала Вилтмана, и Вученовић тада нареди свом штабу и свим батаљонским штабовима да се распореде у борбене редове, у стрељачке стројеве. Наједном су се имијешали строј зелених шљемова и наших смјелих Крајишника. Око подне, кад сам био у Штабу 11. дивизије, командант Милош Шиљеговић показао ми је поруку команданта Вученовића: 'Преко нас, живих бораца 12. крајишке бригаде, Нијемци неће стићи до Авале ...'!

. . . Разговор са Шиљеговићем био је кратак — Авалу морате одржати. Нема повлачења. Наша застава мора остати на врху Авале, мора остати . . . а ти знаш шта то значи!

Памтим Шиљеговића: уморан, лица сива од несна, младић који је изгледао као педесетогодишњак. А глас му је одјекивао док је рекао: — Нећемо одступити."²¹⁸

^{5,8} Пеко Дапчевић, „За Београд“, „Просвета“, Београд, 1984., стр. 205 и 206.

Послије побједоносне битке на Авали, бригаде 11. дивизије имале су задатак да чисте терен и уништавају разбијене њемачке групе од Авале на запад, према ријеци Сави.

Дванаеста бригада је стога дејствовала на празцу Рипањ, Бождаревац, Шиљаковац, Конатица, Велико Поље, Обреновац, с тим да 21. октобра стигне у рејон Барич—Мислођин—Обреновац. Прогањање и уништавање остатака разбијене њемачке групације од Авале до Обреновца борци 12. бригаде доживјели су као велику радост, јер су први пут видјели охولة њемачке војнике у тако јадном стању. Први пут су борци зидјели масовну предају Нијемаца. Бјежећи, Нијемци су бацали наоружање, опрему и личне ствари. При повлачењу тукле су их и совјетске каћуше. Међу разбијеним њемачким војницима владала је тотална паника. Борци су их стизали и налазили по јаругама, шумарцима, кућама, шталама, кокошињцима, па чак и у каћама. Народ је свуда помагао у откривању група и појединаца, Нијемаца. Уз помоћ мјештана око кућа у Пиносави пронађено је више група Нијемаца. Нису имали оружја. Побацали су га док су бјежали. Уз пут су се свуда могли наћи револвери, пушке, бомбе, пушкомитраљези, и друго оружје. Два дана и двије ноћи ловили су борци разбијене њемачке војнике у селима између Авале и Обреновца. Мада је много оружја остало по јаругама и шумарцима, плијен је био огроман и богат. Борци су се снабдјели пиштољима, шмајсерима и свим што им је било неопходно. Било је Нијемаца који супротицом заробљавања давали и жесток отпор. Ту и тамо, када би опрезност и будност попустили, било је и рањених и погинулих бораца у јединицама 12. бригаде. У Јасенку, на примјер, погинула су два друга.

Први пут батаљони 12. бригаде сусрели су се и ратовали раме уз раме са борцима Црвене армије. Било је то још на прилазима Београду и Авали. За вријеме борби под Авалом, на Авали, те приликом гоњења Нијемаца ка Сави, наше јединице су осјетиле снажну ватрену и моралну помоћ јединица Црвене армије, нарочито њихове артиљерије и чувених „каћуша“.

У борбама за Авалу и приликом гоњења непријатеља ка Сави, 12. бригада убила је 438, а заробила 586 њемачких војника. Заплијењено је 216 пушака, 20 пушкомитраљеза, велики број стројница, пиштоља, муниције и много друге опреме.²¹⁹ У књизи Пека Дапчевића „За Београд“, наводи се да је код Авале, на правцу пробоја Нијемаца, убијено преко 7.000 њемачких војника и сам генерал Фон Штетнер.

Бригада је у тим борбама изгубила 24 борца, 29 је рањено, а 3 су нестала. Погинули су: Тома Добрић, заменик командира чете у 2. батаљону, Драго Срећо, помоћник политичког комесара у 1. батаљону, Мићо Пувача, водник вода у 2. батаљону, Славко Дејановић, водник вода у 2. батаљону, Бајро Арнаутовић, политички делегат вода у 2. батаљону, Сретко Лукић, десетар у 2. батаљону, Сретко Међед, десетар у 3. батаљону, и борци: Андрија Андрић, Сretoје Обрадовић, Анђелко Бранковић, Душан С. Лукић, Славко Добрић, Алага Икановић, Лазо Јаблан, Милутин Лукић, Момчило Миљић, Љубисав Павловић, Милован Поповић, Тодор Радаковић, Перо Рајилић, Миодраг Рајковић, Сретко Стојчић, Јанко Топаловић и болничарка Даница Гутеша.

Тома Добрић је познати првоборац из села Санице код Кључа. Учесник је НОБ-а од августа 1941. године, када је личном храброшћу и сналажљивошћу, успио да отме оружје од усташког стражара, да ликвидира посаду једног бункера, да се ослободи затвора и дође у партизане. У 1942. години истакао се у борбама за Саницу и Сански Мост, гдје је бомбама уништавао непријатељеве бункере. Био је омиљен и цијењен у 12. крајишкој бригади, у којој је изгубио живот управо на дан ослобођења нашег главног града.

Сретко Међед потиче из села Војскове код Босанске Дубице, са легендарног Поткозарја. Био је увијек међу првим у борбама, одбио је да прими дужност водника вода, јер није хтио да се одвоји од свог митраљеза „шарца“. Приликом погибије тешко је оштећен и његов „шарца“, којим је тога дана покосио много њемачких

²¹⁸ Зборник НОР-а, ТОМ I, књ. 14, док. 120, стр. 311.

војника. Другови су га сахранили у селу Белом По-
току, подно Авале.

Послије борби на Авали, Штаб 11. дивизије послао је Штабу 12. корпуса предлог за похвалу Бригаде, у коме се, поред осталог каже да непријатељ није успио да се попне на Авалу заслугом 12. бригаде.

Ослобођење Београда имало је вишеструки значај за мобилизацију војних и привредних потенцијала ослобођених крајева, за коначно протјеривање непријатеља и ослобођење земље, а нарочито је допринијело бржој мобилизацији људства и попуни јединица новим борцима. Београд је поново постао центар за руковођење војним операцијама и за доношење далекосежних политичких, дипломатских и других одлука, значајних за рјешавање унутрашњих проблема и међународно признавање.

У заповјести врховног команданта НОВ и ПОЈ, маршала Тита, генерал-лајтнанту Пеку Дапчевићу, команданту армије у западној Србији, каже се:

„Послије седам дана тешких и крвавих бојева, 20 октобра 1944. јединице Народноослободилачке војске, раме уз раме са јединицама херојске Црвене армије, ослободиле су Београд, славни и напаћени главни град Федеративне Демократске Југославије.

Ова велика побједа над највећим непријатељем наших народа — њемачким окупатором, нарочито је значајна по томе што су у борби за ослобођење јуначког града Београда, своју крв дали синови јуначке Шумадије, јуначке Крајине и остале Босне, јуначке Црне Горе и синови бијелог Загеба и Хрватског загорја, синови кршне Лике, Далмације, Славоније, Војводине и синови Словеније. Та побједа је утолико значајнија што је извојевана са јединицама славне и братске Црвене армије.

За ванредно јунаштво и упорност у борби за ослобођење Београда изражавам своју захвалност и признање борцима, командирима, командантима

и политичким комесарима Прве дивизије, Пете дивизије, Шесте дивизије, Двадесет прве дивизије, Двадесет осме дивизије, Шеснаесте дивизије, Тридесет шесте дивизије и Једанаесте дивизије. Нашим борцима и командирима који су под Вашом командом извојевали ову историјску побједу, Народи ће одати достојну захвалност.

Предложите за одликовање јединице и појединце који су се највише истакли у борби.

Слава палим херојима који су дали своје животе за слободу свога народа.

Смрт фашизму — Слобода Народу!

20. октобар 1944. године

Врховни командант
Маршал Југославије
Јосип Броз Тито"

Послије успјешно обављеног задатка — разбијања непријатеља и чишћења терена на простору Рипањ—Обреновац, 12. бригада добила је задатак да се концентрише у рејону Умке, ради пребацивања скелом преко Саве, у Срем.²²⁰

*** Исто, књ. 8, док. 203, стр. 524.